

УДК: 316.454.3/.62+330.16(045)

Довіра як умова утворення колективної дії

О.С. ПОЛІЩУК

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, м. Хмельницький, Україна,
E-mail: Prokurator2007@ukr.net

Авторське резюме

Розглянуто довіру як соціально-філософський феномен, що сприяє формуванню та ефективності колективної дії. Доведено, що вона демонструє характер розвитку соціального партнерства як на рівні суспільства, так і окремих його сфер міжособистої, міжгрупової взаємодії, що забезпечує узгодженість та стійкість колективної дії у досягненні мети. Довіра виступає продуктивною соціальною конструкцією взаємодії, і недооцінка цього фактора взаємодії призводить до неефективності колективної дії, до її непередбачуваності ризикам, до зниження ідентифікаційного процесу. Проаналізовано основні концепти, в яких розкривається суть поняття «довіра». Доведено, що воно є суто сучасним поняттям, яке формувалося протягом усього періоду існування людства і в кожному етапі набувало нових значень. Встановлено, що дане явище, з антропологічної точки зору, є важливим складовим елементом колективної дії, який виконує роль «клею». Тобто завдяки їй відбувається згуртування індивідів у процесі досягнення мети. З'ясовано, що довіра проявляється в діяльності, а звідси стає зрозумілим, що її формами, в рамках діяльності особистості, індивіда, будуть солідарність, співпереживання, допомога, співпраця людини з людиною тощо. Відзначається роль довіри у забезпеченні соціального капіталу.

Ключові слова: довіра, соціальний капітал, колективна дія, людина, індивід, соціальна група, суспільство.

Confidence as a condition of collective activity forming

O.S.POLISHCHUK

Khmelnytsky humanitarian and pedagogic academy, Khmel'nyts'kyi, Ukraine,
E-mail: Prokurator2007@ukr.net

Abstract

Confidence as a social-philosophic phenomenon, which assists forming and effectiveness of collective activity, has been studied. It is proved that it demonstrates the character of development of social partnership, both at the level of society and at the level of some of its spheres: interpersonal, inter group interaction, which guarantees coordination and firmness of collective activity in the achieving of the goal. Confidence becomes productive social construction of interaction and inappreciation of this factor of interaction leads to the inefficiency of collective activity, to its unpredictability to the risks, to the reduction of identifying process. Basic concepts, which reveal the essence of the notion «confidence», have been analyzed. It is proved that it is exclusively modern term, which has been formed during the whole period of existence of humanity, and at every stage it received new meanings. It is found out that this phenomenon, from the anthropological point of view, remains an important component of collective activity, which performs the role of «glue». That is to say, uniting of individuals in the process of achieving the goal takes place owing to it. It is cleared out that the confidence is manifested in activity, and so it is clear, that its forms, within the frames of activity of personality, individual, become solidarity, empathy, help, cooperation between people, etc. The role of the confidence in providing social capital has been mentioned.

Key words: confidence, social capital, collective activity, human, individual, social group, society.

Постановка проблеми. Сьогодні ми є свідками формування та розпаду чималої кількості соціальних груп, колективів, які займають вагоме місце у соціальній системі суспільства. Такий процес є об'єктивним з огляду на те, що в усіх випадках при формуванні соціальних груп важливу роль відіграє довіра, яка виникає в межах групи і стає цінністю для кожного суб'єкта групи. У цьому контексті довіра постає важливою умовою формування колективної дії соціальної групи, без неї даний феномен (колективна дія) не є ефективним і не має ніякого сенсу у напрямі прогресивного розвитку. Тобто довіра постає умовою формування колективної дії і зв'язуючим елементом індивідів у соціальній групі.

Отже, проблема довіри індивідів у соціаль-

ній групі є надзвичайно актуальною, оскільки вона не лише сприяє формуванню колективної дії, а й допомагає індивіду разом з соціальною групою вирішувати ряд завдань, що є непосильними для однієї особи. У цьому форматі можна говорити про те, що довіра є не лише умовою формування колективної дії, а й утворення соціального капіталу. У такому контексті між індивідом і соціальним капіталом через довіру виникає взаємозв'язок, в результаті чого формується колективна дія.

Аналіз досліджень і публікацій. Варто звернути увагу на те, що проблема довіри привернула увагу вчених порівняно недавно – в другій половині ХХ століття. Серед відомих дослідників довіри в контексті проблем соціальної взаємодії слід відзначити Ф.Фукуяму, А.Селігмена, © О.С. Поліщук, 2015

П.Штомпку, Н.Лумана, Е.Гідденса, Б.Барбера, Т.Ямагіші, П.Бурдьє, У.Бека, Р.Патнем, Дж.Коулмена. Але дослідження означеного явища здійснюється переважно з соціологічних та політологічних позицій, соціально-філософський та історіософський аспект залишається до кінця нез'ясованим. Проте розкриття окремих аспектів поняття «довіра» зустрічається у працях А.Августина, І.Канта, М.Вебера, Е.Дюркгейма, М.Бубеа, П.Тілліха та ін.

Проблеми соціального капіталу посідають центральне місце у працях Ф.Адама, Д.Подменіка, Р.Роуз, М.Ховарда, І.Партса. Зокрема І.Партс узагальнив індикатори для аналізу явища «соціального капіталу» і пропонує враховувати наступні: приналежність до формальних організацій та неформальну комунікацію; соціальну (міжособистісну) та інституційну довіру; соціальні норми, що включають ставлення до моралі та неправових практик і сприйняття громадянства; відчуття спільності; політичну участь як загальний інтерес до політики та участь у політичних діях.

Мета дослідження: з'ясувати формоутворюючу роль довіри у колективній дії.

Завдання статті: розкрити суть поняття «довіра» та її місце у соціальній структурі колективної дії.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що сучасна соціокультурна дійсність має невизначений та нестабільний характер. В якості одного з ключових концептів, що визначають динаміку соціальних змін у світі, є явище довіри, що позначає спосіб відкритого раціонального впорядкування потенційно невизначених соціальних стосунків у мережі різноманітних соціальних очікувань. Концепт довіри чітко пов'язаний зі взаємними очікуваннями, зобов'язаннями, залежностями, відповідальністю, ризиком, механізмом соціального порядку, співвідноситься з відчуттям захищеності та надійності, ефективною взаємодією, але в той же час постає як досить суперечливе явище, що проявляється в наступних антитезах суспільного життя: самодостатність – залежність, свобода – необхідність, раціональність – ірраціональність, очікування певних дій – їх принципова непередбачуваність та ін. Соціокультурний вимір довіри трактує останню як основу соціальної взаємодії на базі спільних цінностей, норм, традицій. Довіра як усвідомлений вибір в ситуації невизначеності є механізмом розрахунку перспектив, ілюструючи процес узгодження мотивів діяльності з нормативними культурними стандартами.

Одним з найвідоміших дослідників проблеми довіри в контексті теорії соціальних змін є польський соціолог П.Штомпка, який простежує логіку соціальних змін кризь призму двох парадигм: колективної дії та індивідуальних взаємодій, а довіра розглядається автором у зв'язку з профілями ризиків та в руслі вияву травматичної дії трансформаційних процесів сучасності.

Загальнотеоретичні дослідження кінця ХХ століття фіксують певний кризовий стан розуміння суспільства, особливо в умовах всезростаючого динамізму та непередбачуваності соціальних змін, які, за висловом П.Штомпки, отримують характер непередбачуваності і парадоксальності та розглядаються в межах «парадигми травми», яка прийшла на зміну парадигмі прогресу (в ХІХ ст.) та парадигмі кризи (в середині ХХ ст.). Концепція соціальної (або культурної) травми дозволяє виявити негативні, дисфункціональні наслідки соціальних змін сучасності. Культурна травма в трактовці П.Штомпки позначає руйнацію світу смислів, цінності втрачають цінність, відбувається криза легітимності та ідентичності, посилюється дезорганізація соціального порядку. Використання терміну «культурна травма» дозволило вченому зацентувати увагу саме на тих проблемних аспектах сучасного соціального буття, де є невідповідності, порушення, напруга, зіткнення, що глибоко турбують та сприймаються як болючі, але також і як такі, що мають бути зцілені, вирішені. Отже, генезис травми може проявлятися подвійно: і як наслідок інших змін, і як стимулятор певного виду нових змін, як поштовх до перетворення.

У цьому контексті варто відзначити, що сучасність має цілу низку загальних рис (принцип індивідуалізму, раціональності, економізму, диференціації, особливо в сфері розподілу праці, експансії), які і визначають зміну природи довіри в суспільстві. Про кризу довіри свідчить також зміна специфіки соціального ризику в умовах так званої «високої сучасності», яка додає ризику ознак глобалізації, універсалізації, інституціоналізації та непередбачуваності. Окрім того, серед додаткових чинників, які посилюють суб'єктивне відчуття ризику, є загострена чутливість до загроз через послаблення магічного та релігійного захисту, чіткіше усвідомлення небезпеки внаслідок більш високого рівня освіти, визнання обмеженості компетентності та неминучості збоїв у функціонуванні так званих «абстрактних систем» [7, с.117].

Іншої точки зору дотримується Ф.Фукуяма, який у своїх дослідженнях проводить порівняння довіри у різних країнах. У концепції, запропонованій автором, явище довіри розглядається у співвідношенні політичного, економічного та культурного вимірів, а в якості стандарту відмінностей між різними культурами вибирається саме економічний чинник. Як зазначає вчений, в сучасному суспільстві постіндустріальної доби закон, договір та економічна доцільність є необхідним, але зовсім недостатнім базисом стабільності та добробуту, адже «вони мають спиратись на такі речі, як взаємодія, моральні зобов'язання, відповідальність перед суспільством та довіра, в свою чергу, живуть традицією, а не раціональним розрахунком» [5, с.29]. Нові соціальні умови глобалізованого світу вимагають органічного поєднання нових засад та

так званих «досучасних» культурних навичок суспільства. Ф.Фукуяма наголошує на культурному підґрунті довіри, маючи на увазі переважно етичну складову як навик, що передається від покоління до покоління в якості традицій та норм у процесі соціалізації. Довіра як знеособлена характеристика групи в цілому, основою якої є спільні для всіх членів норми, є важливою складовою соціального капіталу і постає, в трактовці Ф.Фукуями, як виникає у членів спільноти очікування того, що інші будуть поводити себе чесно, передбачувано та відповідно до загальноприйнятих норм.

Сучасне суспільство є надзвичайно динамічним, структурні елементи його знаходяться постійно в стані зміни, реорганізації, виникнення та занепаду. Тому, на думку Ф.Фукуями, найбільш корисним типом суспільного капіталу є не здатність успішно діяти в рамках певного сталого колективу чи спільноти, а здатність утворювати нові об'єднання та нові рамки взаємодії [5, с.54]. Суспільство, де люди довіряють одне одному через спільність етичних норм, має більше можливостей впроваджувати нові форми організації, оскільки високий рівень довіри сприяє виникненню різноманітних типів соціальних контактів, що, в свою чергу, сприяє формуванню громадянського суспільства.

Отже, з цього випливає висновок, що довіра як вид установка-відносини зв'язане з ціннісним ставленням людини до світу і до самого себе. Є дуже багато економічних операцій, що стають можливими тільки тому, що люди довіряють один одному. Співробітництво створює взаємозалежність, а інвестиції окупуються тільки тоді, коли партнери дотримуються своїх зобов'язань. Це стосується як простих виробничих відносин, так і фінансових, де гроші займаються і віддаються роками тому. Нарешті, якщо в суспільстві немає довіри, очікувати, що знання буде проникати в це саме суспільство, наївно.

Проблему довіри як закономірної реакції на ускладнення сучасного світу у своїх роботах розглядає А.Селігмен. Він зазначає, що сама природа соціальної довіри свідчить про суттєві відмінності між досучасними та сучасними соціальними формами, механізм довіри ускладнюється саме в сучасному суспільстві через соціальне розшарування, системну диференціацію та рольову різноманітність. Дослідник наголошує на чіткому відмежуванні довіри від таких споріднених явищ, як впевненість та віра. З'ясування сутності довіри та способів її прояву пов'язане, на думку вченого, з вирішенням питань специфіки соціальної організації, виявленням підстав соціального порядку в сучасних суспільствах. Особливим чином довіра постає в контексті індивідуалізації як провідної ідеї західних індустріальних та сучасних суспільств, що полягає в ідеї індивіда як соціального суб'єкта, як громадянина національної держа-

ви, як носія прав та цінностей. Потреба різних форм суспільної організації у відносинах довіри визначається фундаментальним індетермінізмом соціальної взаємодії, непередбачуваністю суспільного життя.

Соціальна довіра, в трактовці А.Селігмена, постає як генералізація довіри, що вже існує на міжособистісному рівні та позначає «дещо таке, що входить в соціальні відносини тоді, коли є можливість відхилення від ролей, те, що можемо назвати «відкритими просторами» ролей та рольових очікувань» [4, с.21]. Вчений наголошує на суттєвій відмінності довіри від впевненості, розуміючи під останньою компетентне виконання ролі або здійснення рольових очікувань, виконання яких забезпечується певними формами соціального контролю та санкціонуючими механізмами. Довіра ж виникає в міжрольових просторах, на кордонах системи та існує там, де рольові очікування більше недієздатні. Довіра в сучасному динамічному суспільстві володіє здатністю рольового взаємоприсотування, що обумовлене наявністю дисонансу у рольовій поведінці.

А.Селігмен визначає довіру як «функцію існуючих між індивідами відмінностей, через які воля, наміри, розрахунки кожного з індивідів виявляються непрозорими для інших» [4, с.58], як «різновид віри в добру волю іншого, враховуючи непрозорість намірів та розрахунків цього іншого» [4, с.43], як «визнання свободи та діяльності іншого» [4, с.75]. Ключовим у такому розумінні довіри є особистісний підхід, який наголошує на уявленні про іншу особистість як дещо більше, ніж просто носій певної сукупності ролей.

Отже, виходячи із досліджень А.Селігмена, можна зробити висновок, що довіра – це явище суто сучасне, що призведе до втрати трансцендентального як такого.

У концепції Н.Лумана поява довіри пов'язана з такими поняттями, як поінформованість та подвійна контингентність. Поінформованість робить очікування більш-менш надійними, але ризик залишається через складність та різнобічність соціальної дії, адже довіра постає не як знання про те, як буде поводитись інший чи як буде функціонувати система, а як певне очікування, що може виправдатись або ні. Довіра постає як певна стратегія поведінки в умовах недостатньої інформації, коли потрібно ризикувати, діючи на випередження.

Подвійна контингентність (або подвійна залежність від обставин у процесі соціальної взаємодії) розглядається в теорії Н.Лумана в якості ключового принципу системної теорії суспільства, є умовою виникнення соціальності взагалі і позначає механізм взаємодоповнюючих одне одного очікувань, своєрідний колаж очікувань. Поняття «подвійної контингентності», що бере свій початок в теорії Т.Парсонса, акцентує увагу на структурних взаємозалежностях соціальної

дійсності, яка постійно змінюється та розвивається. Контигентність позначає парадоксальність соціального порядку, що визначається його неоднозначністю, непередбачуваністю, несподіваністю, але в той же час необхідністю [8, с.99].

Отже, виходячи з вищевикладеного можна припустити, що довіра є надзвичайно важливий елемент у формуванні колективної дії. Вона виконує, умовно кажучи, роль «клею», що своїми властивостями забезпечує стабільність між індивідами й визначає ефективність колективної дії. Тобто завдяки довірі відбувається забезпечення соціального капіталу колективної дії. Під соціальним капіталом Ф.Фукуяма визначає певний набір неформальних цінностей чи норм, яких дотримуються члени групи, що дає їм змогу співпрацювати між собою. Іншими словами, вони забезпечують співпрацю між двома і більше членами. У цьому контексті він зазначає, якщо члени групи очікують, що інші будуть поводитися чесно і на них можна покластися, вони почнуть довіряти один одному [6].

Дослідник Дж.Коулмен соціальний капітал трактує як потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, що формується в міжособистісних відносинах: зобов'язання та очікування, інформаційні канали і соціальні норми. Отже, соціальний капітал, на думку автора, здатен створювати міцні стосунки, а довіра, що виникає в їх результаті, генерує взаємність, а також результат цього процесу – довіру на макрорівні, з якої, у свою чергу, формуються загальні цінності. Він доходить висновку, що соціальний капітал – це ресурси соціальних відносин і мереж відносин, які полегшують дії індивідів завдяки формуванню взаємної довіри, визначенню взаємних обов'язків та очікувань, формулюванню та запровадженню соціальних норм, створенню асоціацій [1, с.122–139].

У своїй праці «Творення демократії: традиції громадянської активності в сучасній Італії» Р.Патнем акцентує увагу на тому, що в суспільстві, де люди довіряють тільки своїм родичам і не схильні до кооперації з іншими, спостерігається економічна стагнація. Він вважає, що довіра є однією з тих невід'ємних якостей особистості, які підвищують її добробут і виявляються тільки в процесі колективної діяльності, тобто під час формування соціального капіталу [3, с.136].

Виходячи із бачення Р.Патнема, можна зробити висновок, що соціальний капітал – це здатність людей співпрацювати для реалізації спільної мети. Надаючи змістове наповнення поняттю «соціальний капітал», він визначає ступінь взаємної довіри як результат складної еволюції, що включає в себе конфлікти, процес нормотворення, а також цивілізаторську діяльність інтелектуальної та управлінської еліти.

В усіх розглянутих випадках соціального капіталу довіра діє як своєрідне мастило, що дає

змогу будь-якій групі чи організації працювати більш ефективно. Тобто довіра виступає матрицею соціальних інтеракцій, «цементуючим» механізмом взаємодії індивідів на свідомих та інтуїтивних рівнях соціальних відносин.

Відомий вітчизняний психолог Л.Найдьонова вважає, що соціальний капітал – це колективний ресурс, який складається із громадської участі, мережі зв'язків, норм взаємності, а також різноманітних організацій, які встановлюють довіру між громадянами та діють на покращення спільного благополуччя [2]. Отже, довіра, виступаючи сприятливим чинником благополуччя суспільства, розглядається нею як явище, що є похідним від діяльності складових соціального капіталу.

Варто відзначити те, що довіра проявляється в діяльності, а звідси стає зрозумілим, що її формами, в рамках діяльності особистості, індивіда, будуть солідарність, співпереживання, допомога, співпраця людини і людина тощо. Саме ці конкретні форми довіри найбільш показують, що довіра формує суспільство як соціальну, культурну, господарську і духовну єдність, як органічно організовану колективну дію. В структурі такої колективної дії всі інші мотиватори діяльності стають виключно робочими, що підпорядковуються значенню. Так, мотив прибутку, вигоди, успіху, які сучасними ідеологами декларуються як ключові у розвитку економіки постіндустріального суспільства, виявляються фальшивими. Більш практичного значення для господарського розвитку набирають солідарність, співдружність тощо, в кінцевому результаті, мотив довіри.

Довіра, як філософська категорія, демонструє характер розвитку соціального партнерства як на рівні суспільства, так і окремих його сфер міжособистої, міжгрупової взаємодії, що забезпечує узгодженість та стійкість колективної дії у досягненні мети. Воно виступає продуктивною соціальною конструкцією взаємодії. І недооцінка цього фактора взаємодії призводить до неефективності колективної дії, до її непередбачуваності, ризикам, до зниження ідентифікаційного процесу. Через це довіра, як уже зазначалося раніше, виступає засобом накопичення соціального капіталу, основою якого є згода. Саме довіра у соціальному середовищі формує колективну дію, її здатність, готовність до балансу інтересів, до співпраці, діалогу, партнерства тощо.

Отже, атмосфера довіри між індивідами, соціальними групами та іншими соціальними суб'єктами, які утворюють колективну дію, визначають її соціальну ефективність, зменшує економічні та інші затрати і ризики, що в свою чергу забезпечує її надійність та укріплює цілісність соціальної тканини. Це сприяє її стійкому розвитку і процвітанню. Тобто довіра забезпечує: 1) організаційний успіх: через довіру делегуються повноваження всім учасникам

колективної дії і тим, хто з нею співпрацює, для реалізації широкого діапазону стратегічних цілей, які працюють на спільний успіх; 2) об'єднання людей до спільної співпраці і взаємодії при реалізації спільних цілей; 3) міжособиста співпраця, що обумовлює точність і широту обміну інформацією, згуртованість навколо мети, готовність іти разом на ризик і долати труднощі. Їх прояви напряму залежать від рівня довіри, що існує в групі; організаційну впорядкованість через довіру на індивідуальному рівні, що виражається у наданні певної автономії окремим учасникам.

Довіра є важливою умовою перш за все тому, що вона уможливує ефективне вирішення дилеми колективних дій за допомогою горизонтальної соціальної самоорганізації, таким чином забезпечуючи функціонування демократичного режиму, ефективного та підзвітного уряду, а також сприяє економічному добробуту. Довіра не може існувати лише як система норм та правил, для її репродукування необхідні певні соціальні інститути. Політична довіра свідчить про потенційну готовність громадян до взаємодії з іншими та готовність до залучення у суспільні справи, об'єднуючи людей, які незнайомі особисто. Цей вид довіри базується на самоідентифікації індивіда з певною «моральною спільнотою», до всіх членів якої він відчуває довіру, вважаючи, що вони поведуться у загальноприйнятій спосіб.

Довіра, яка ґрунтується на персональному знайомстві або на спільній приналежності до «первинної групи», є партикуляризованою, вона робить можливою колективну взаємодію в межах окремої громади. Певний рівень міжособистісної довіри та внутрішньогрупової солідарності є необхідним для виникнення політичної довіри, яка формується в процесі поступового розширення «моральної спільноти» на нові, ширші кола населення і супроводжується формуванням ієрархії ідентичностей від родини через громадянські асоціації до політичної нації [5, с. 78].

Однак не варто забувати про такий феномен, як радіус довіри. Адже саме він характеризує розмір групи, яка утворює колективну дію. Тобто під радіусом довіри розуміється кількість людей, охоплених дотриманням таких цінностей, як чесність, обов'язковість, тактовність тощо. Не новиною є й те, що чимало груп людей досягають внутрішньої єдності коштом тих, хто до цієї групи не належить. Мафія, неонацистські угруповання та радикальні секти функціонують на засадах спільних норм (а отже, також мають соціальний капітал), але для суспільства як цілісності наслідки їхньої діяльності негативні і загрозливі.

Варто зауважити, що зі звуженням радіусу довіри народжується корупція. Коли поза межами родини не довіряєш нікому, хабар стає найпростішим інструментом соціальної взаємодії, інструментом, схваленим на рівні культури!

Висновки. Таким чином, у колективній дії феномен довіри є: 1) основним ресурсом формування і накопичення соціального капіталу, інтегратором, що утворює соціальну цілісність; 2) відображенням актуального в дійсному і минулому досвіді соціальних взаємовідносин, відтворюючи традиції, структури і норми, що утворилися; 3) вираженням віри через реалізацію принципу відповідності і еквівалентності, сакралізації свідомості; 4) різновидністю раціонального стосовно дійсного і майбутнього за рахунок включення і підтримки системи розвиваючих очікувань; 5) прагнення знайти і встановити упорядкованість у системі взаємовідносин для того, щоб попередити можливі ризики, забезпечити безпеку і взаємовигоду співпраці; 6) інструментом адаптації до соціально-економічних умов різних соціальних груп за рахунок внутрішньогрупової і міжгрупової консолідації.

Практична цінність довіри полягає у забезпеченні ефективного функціонування колективної дії. Дефіцит цього феномена блокує її потенціал, виснажує ресурс і свідчить про хворобливість соціального організму, що утворює колективну дію.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С.122–139.
2. Найдьонова Л. Психологічне благополуччя людини [Електронний ресурс] / Л. Найдьонова // Директор школи. Україна. – 2007. – № 2. – Режим доступу : <http://osvita.ua/publishing/director/121>. – Назва з екрана.
3. Патнам Р. Творення демократії : Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р.Патнам, Р.Леонарді, Р.Нанетті ; пер. з англ. В.Ющенко. – К. : Основа, 2001. – 302 с.
4. Селигмен А. Проблема доверия / А.Селигмен. – М. : Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
5. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Френцис Фукуяма. – М. : ООО «Изд-во АСТ»: ЗАО НППП «Ермак», 2004. – 730 с.
6. Фукуяма Ф. Соціальний капітал [Електронний ресурс] / Френцис Фукуяма // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2008. – №53. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm>
7. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.
8. Luhmann N. Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives / Luhmann N // Trust: Making and Breaking Cooperative Relations / Department of Sociology, University of Oxford, 2000. Ch. 6. – P. 94 – 107.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2015

REFERENCES:

1. *Koulman Dzh.* Kapital sotsialnyiy i chelovecheskiy (Social and human capital). *Obschestvennyie nauki i sovremennost.* 2001. № 3. – P.122–139.
2. *Nayd'onova L.* Psykholohichne blahopoluchchya lyudyny (Psychological well-being). *Dyrektor shkoly. Ukraina.* – 2007. – № 2. – Mode of acces : <http://osvita.ua/publishing/director/121>
3. *Patnam R.* Tvorennya demokratiyi : Tradytsiyi hromadyans'koyi aktyvnosti v suchasniy Italiyi (Creation of democracy, civic engagement Traditions in Modern Italy). – К. : *Osnova*, 2001. – 302 p.
4. *Seligmen A.* Problema doveriya (The problem of trust). – М. : *Ideya-Press*, 2002. – 256 p.
5. *Fukuyama F.* Doverie: sotsialnyie dobrodeteli i put k protsvetaniyu (Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity). – М. : *ООО «Izd-vo AST»: ZAO NPPP «Ermak»*, 2004. – 730 p.
6. *Fukuyama F.* Sotsial'nyy kapital (Social Capital). *Nezalezhnyy kul'turolohichnyy chasopys «Yi».* – 2008. – №53. – Mode of acces: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm>
7. *Shtompka P.* Sotsiologiya sotsialnyih izmeneniy (Sociology of social change). М. : *Aspekt Press*, 1996. – 416 p.
8. *Luhmann N.* Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives / Luhmann N // Trust: Making and Breaking Cooperative Relations / Department of Sociology, University of Oxford, 2000. Ch. 6. – P. 94 – 107.

Поліщук Олександр Сергійович – кандидат філософських наук, доцент
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Адреса: 29013, м.Хмельницький, вул. Просурівського підпілля, 139
E-mail: Prokurator2007@ukr.net

Polishchuk Oleksandr Serhiyovych – PhD in philosophy, associate professor
Khmelnitsky humanitarian and pedagogic academy
Address: 139, Prosurivs'koho pidpillya Str., Khmel'nyts'ky, 29013, Ukraine
E-mail: Prokurator2007@ukr.net